

Δ΄ σκηνή 942-1139 : αγώνας λόγων

Μετά την αναγνώριση, η πλέον αποφασιστικής σημασίας σκηνή είναι η τέταρτη, καθώς τώρα θα κριθεί κατά το ήμισυ η σωτηρία του Μενέλαου και της Ελένης: αν η Θεονόη, η αδελφή του Θεοκλύμενου, αποφασίσει να τους βοηθήσει με τη σιωπή της, τότε ο ορίζοντας ξεκαθαρίζει κάπως, αλλά όχι τελείως, αφού απομένει το σχέδιο απόδρασης –πράγμα άγνωστο για την ώρα- ως το τελευταίο εμπόδιο για την ευτυχία του ζευγαριού. Για πολλούς μελετητές ο αγώνας λόγων συνιστά επιβράδυνση στην εξέλιξη του μύθου, αφού η Θεονόη είναι ένα επινοημένο πρόσωπο, που θα μπορούσε και να μην υπάρχει καν. Επίσης ως ιέρεια γνώριζε τα πάντα, άρα θα μπορούσε να έρθει απλά για να ανακοινώσει την απόφασή της κι όλα να γίνουν πιο γρήγορα. Ωστόσο η παρουσία της είναι απαραίτητη γιατί είναι το πρόσωπο που μέσα από το παλάτι θα βοηθήσει το ζεύγος να αποδράσει. Η παρουσία της προκαλεί δέος και συγκίνηση, ενώ με τον αγώνα λόγων τίγονται σοβαρά ζητήματα όπως το τι είναι δίκαιο, κ.ά. Οι αγώνες λόγου ήταν αγαπημένη ασχολία των Αθηναίων. Επομένως, αν και η σκηνή αυτή θεωρείται από μερικούς περιττή, είναι σημαντική, αφού η Θεονόη θα αποφασίσει να κρατήσει μυστική την παρουσία του Μενέλαου από το Θεοκλύμενο. Με τη στάση της αίρεται το ένα από τα δυο εμπόδια, το άλλο είναι ο τρόπος με τον οποίο θα καταφέρουν να διαφύγουν και οι δυο από τη χώρα σώοι με προορισμό την πατρίδα τους, τη Σπάρτη, και τη χαμένη τους ευτυχία.

ΟΨΙΣ: Σκηνικά έχουμε ένα νέο δεδομένο: την εμφάνιση ενός νέου προσώπου, της Θεονόης. Τόσο η ιδιότητά της ως ιέρεια όσο και ο σημαντικός ρόλος που καλείται να παίξει στις εξελίξεις, σηματοδοτούν μια ανάλογη σκηνική παρουσία. Ενώ λοιπόν η Ελένη με το Μενέλαο μόλις ορκίστηκαν να μείνουν μαζί και να παλαίσουν όλα τα εμπόδια, το πρώτο έρχεται κιόλας, και μάλιστα με κρότο (πρόκειται για το μάνταλο της μεγάλης πόρτας του παλατιού). Η ενδυμασία της Θεονόης και των θεραπεινίδων που τη συνοδεύουν είναι εντυπωσιακή, το ύφος, ο βηματισμός της προκαλούν το δέος και το θαυμασμό όλων. Η ατμόσφαιρα γίνεται μυστηριακή υπό το φως των δαυλών και τον καπνό από το θειάφι που αιωρείται. Η έκφρασή της αντανακλά την εσωτερική της πάλη για την απόφαση που καλείται να πάρει. Και στους δυο μονολόγους της η φωνή της ακούγεται σταθερή, καθαρή και ειλικρινής, όπως αρμόζει σε μια ιέρεια. Η Ελένη ως ικέτης γονατίζει μπροστά της και η φωνή της πάλλεται από συναισθήματα. Ο Μενέλαος στέκεται επιδεικτικά όρθιος λίγο πιο πέρα, έχοντας αποφασίσει να μην ικετεύσει, ενώ η φωνή του είναι δυνατή και κοφτή.

Σκηνοθετικοί δείκτες: στίχοι 945, 951, 953, 955, 957-8, 959-60, 987, 1060-61, 1084-85

ΠΑΟΚΗ : Δεν προλαβαίνουν καλά καλά να τελειώσουν τον όρκο τους οι δυο ήρωες και ακούγεται ο θόρυβος της μεγάλης πόρτας του παλατιού. Με το θόρυβο αυτό ο ποιητής αναγγέλλει την εμφάνιση της Θεονόης (σύμφωνα με τη θεατρική σύμβαση για κάθε νέο πρόσωπο που έρχεται στη σκηνή θα πρέπει να υπάρχει ένας τρόπος αναγγελίας ή σύστασής του στους θεατές), αλλά δημιουργεί και την απαραίτητη ένταση στην ατμόσφαιρα: η Ελένη ταραίζεται, χάνει τα λόγια της, σκέφτεται τα χειρότερα. Συμβολικά ο θόρυβος της πόρτας σηματοδοτεί την έναρξη ενός νέου κύκλου αγωνίας, έντασης και κινδύνων, που καθιστούν έως πολύ αβέβαιη τη σωτηρία και το ευτυχές τέλος της περιπέτειας των δυο ηρώων. Μπροστά τους εμφανίζονται δυο θεραπεινίδες (κωφά πρόσωπα, δηλαδή ενεργούν χωρίς να μιλούν), που εξαγνίζουν το χώμα και τον αέρα με φωτιά και θειάφι, ώστε να μπορεί η Θεονόη να δεχτεί το καθαρό πνεύμα του ουρανού και να μιλήσει. Μόλις ολοκληρώνουν τον εξαγνισμό τα πρόσωπα αυτά αποχωρούν και ένας κρίσιμος αγώνας λόγων ξεκινά με τη Θεονόη, στην οποία έχουν στραμμένο το βλέμμα τους όλοι. Απευθύνεται καταρχήν στην Ελένη τονίζοντάς της πόσο αληθείς ήταν οι προφητείες που πριν λίγη ώρα της είχε πει για το Μενέλαο, αφού ο Μενέλαος είναι τώρα εδώ παρών. Στη συνέχεια αποκαλύπτει τα σχέδια των θεών, ειδικά της Ήρας, λέγοντας ότι σε αυτήν τη φάση η εκδικητική διάθεση της Ήρας εναντίον της Αφροδίτης εξυπηρετείται πιο πολύ από την επιστροφή του Μενέλαου στη Σπάρτη παρά από την περιπλάνησή του. Τώρα η Ήρα επιδιώκει να αποκαλυφθεί ότι με δόλο (τάζοντας την Ελένη στον Πάρη) η Αφροδίτη πήρε τον τίτλο της ομορφότερης κι ότι ο Τρωϊκός πόλεμος έγινε ουσιαστικά εξαιτίας της. Οι μόνοι άνθρωποι που μπορούν να αποκαλύψουν αυτήν την αλήθεια είναι και οι μόνοι εις βάρος των οποίων παίχτηκε αυτό το παιχνίδι: ο Μενέλαος και η Ελένη. Αυτό όμως προϋποθέτει ότι θα καταφέρουν να γυρίσουν σώοι στη Σπάρτη. Λέγοντας όμως αυτά τα λόγια η Θεονόη επισημαίνει ότι η τύχη των δυο ηρώων βρίσκεται στα δικά της χέρια, εννοώντας ότι τώρα καλείται να πάρει απόφαση για το αν θα αποκαλύψει στο Θεοκλύμενο ή όχι την παρουσία του Μενέλαου στην Αίγυπτο και την επικείμενη προσπάθεια να πάρει την Ελένη και να φύγει. Στο στίχο 985-6 η Θεονόη ζητά (από ποιον;) να πληροφορήσει τον αδελφό της, το Θεοκλύμενο, για την εμφάνιση του Μενέλαου. Αν αυτό είναι έμμεση εντολή προς το Χορό, τότε καμιά γυναίκα δεν υπακούει γιατί δεν θέλει να βλάψει το Μενέλαο ή επειδή περιμένει το θετικό αποτέλεσμα της ικεσίας της Ελένης. Η δραματική ένταση ανεβαίνει στο κατακόρυφο, αφού δεν μπορεί κανείς να ξέρει αν η εντολή της ιέρειας στο Χορό να ενημερώσουν είναι πραγματική ή συνιστά απειλή.

Όπως και να' χει, οι στίχοι αυτοί «εκβιάζουν» τον επόμενο ομιλητή, την Ελένη, που πέφτει ικετευτικά μπροστά στα πόδια της ιέρειας. Τα βασικότερα σημεία της ικεσίας της είναι τα εξής:

- Αυτό που ζητά η Ελένη είναι δίκαιο, ενώ αυτό που επιδιώκει ο Θεοκλύμενος είναι άδικο.
- Οι θεοί αγαπούν το δίκαιο κι όχι το άδικο
- Επομένως η Θεονόη, καταρχήν ως ιέρεια των θεών, θα πρέπει να ταχθεί στο πλευρό της Ελένης και του Μενέλαου
- Ο Πρωτέας είχε υποσχεθεί στους θεούς να προστατεύει την Ελένη, επομένως αν η Θεονόη δεν βοηθήσει το ζεύγος θα ασεβήσει απέναντι στη μνήμη του νεκρού πατέρα της, ο οποίος –σημειωτέον- υπήρξε υπόδειγμα δίκαιου ανθρώπου
- Κύριο καθήκον μιας ιέρειας είναι να γνωρίζει το δίκαιο
- Αξίζει μια γυναίκα που άδικα υπέφερε τόσο να βρει επιτέλους τη δικαίωση και την ευτυχία
- Με την επιστροφή του ζεύγους στη Σπάρτη θα αποκατασταθεί η αλήθεια σχετικά με την Ελένη και τον τρωϊκό πόλεμο
- Επίσης θα αποκατασταθεί και η κόρη της, Ερμιόνη, που ως τώρα παραμένει άγαμη, πληρώνοντας έτσι το τίμημα για τα όσα υποτίθεται ότι έκανε η Ελένη.
- Άλλωστε θα ήταν κρίμα να χάσει τον άντρα της τώρα που –επιτέλους- βρέθηκαν μαζί, ύστερα από τόσες περιπέτειες

Αμέσως μετά το λόγο παίρνει ο Μενέλαος, ο οποίος, όμως, δεν ακολουθεί ούτε στο ελάχιστο το ικετευτικό ύφος της Ελένης. Με κοφτά λόγια, απότομος και αποφασισμένος για όλα, τονίζει τα εξής:

- Αν η Θεονόη δεν πράξει το δίκαιο, δίνοντας σε έναν ξένο τη γυναίκα του και σώζοντάς τον από το θάνατο, τότε θα καταστρέψει τη φήμη της, αφού όλοι θα τη ρειλένε κακιά
- Ο Πρωτέας είχε υποσχεθεί να προστατεύει την Ελένη και να την παραδώσει στον άντρα της, όμως, αφού έχει πια πεθάνει, την υπόσχεση καλείται να εκπληρώσει το παιδί του, η Θεονόη, αλλιώς θα σπιλωθεί το όνομα ενός δίκαιου και έντιμου ανθρώπου
- Σε περίπτωση που η Θεονόη δεν βοηθήσει το ζεύγος, ο Μενέλαος θα μονομαχήσει με τον αδελφό της, ενώ, αν ο Θεοκλύμενος δε δεχτεί να μονομαχήσει, τότε ο Μενέλαος θα σκοτώσει την Ελένη και ύστερα θα θέσει τέρμα στη ζωή του (σύμφωνα με τον αμοιβαίο όρκο του ζεύγους)

Είναι η ώρα η Θεονόη να ανακοινώσει την απόφασή της: θα βοηθήσει το ζεύγος διατηρώντας μυστική την παρουσία του Μενέλαου στην Αίγυπτο. Ξεκαθαρίζει ότι:

- την ενδιαφέρει πολύ το όνομα του πατέρα της και το καλό της όνομα ως ιέρεια που ξέρει τις βουλές των θεών και το δίκαιο, έχοντας κληρονομήσει το χάρισμα από τον παππού της, το Νηρέα
- Οφείλει να επιστρέφει κανείς ό, τι του εμπιστεύτηκαν να το φυλάει
- Δεν την συνδέει τίποτα ιδιαίτερο με την Αφροδίτη και τον έρωτα που εκείνη συμβολίζει, αφού η Θεονόη έχει αφιερώσει τη ζωή της στο ιερατικό της καθήκον
- Με την απόφασή της δε βοηθά μόνο την Ελένη και το Μενέλαο, αλλά και τον αδελφό της, αφού έτσι τον προστατεύει από άνομες πράξεις για τις οποίες κανείς τιμωρείται είτε εν ζωή είτε μετά θάνατον

Τέλος τους προτρέπει να προσευχηθούν - ιδίως στην Αφροδίτη- και αποχωρεί.

ΗΘΟΣ

Θεονόη: αρχικά αυστηρή, μεγαλοπρεπής, εμπνέει σεβασμό και προκαλεί αγωνία, καθώς είναι αγέλαστη και ψυχρή (φαίνεσθαι). Στη συνέχεια όμως φανερώνει ιδιαίτερες ευαισθησίες που αφορούν το δίκαιο, την ευσέβεια προς τους θεούς, αλλά και προς τους νεκρούς, με ξεκάθαρη σκέψη που δεν επηρεάζεται από την αγάπη προς τον αδελφό της, τον οποίο θέλει να προστατεύσει κι όχι να τιμωρήσει (είναι).

Ελένη: στην αρχή ιδιαίτερα αγχωμένη από την εμφάνιση της Θεονόης, φοβάται την αντίδραση και τη στάση της, αργότερα ξεδιπλώνει όλη την ευαισθησία και την ευστροφία της, ώστε να συγκινήσει και να πείσει τη Θεονόη. Το ύφος της είναι ταπεινό και ικετευτικό, όμως οι λέξεις που χρησιμοποιεί, τα επιχειρήματα και η σειρά με την οποία τα εκθέτει δείχνουν πολύ καλή γνώση του χαρακτήρα της Θεονόης.

Μενέλαος: αποφασιστικός, ακλόνητος σε όσα λέει και δυναμικός. Σε αντίθεση με την πρώτη αντύπωση που προκάλεσε μπαίνοντας για πρώτη φορά στη σκηνή, χαμένος μέσα σε κουρέλια, μέσα στην απόγνωση και την εξαθλίωση, ταπεινωμένος, τώρα δείχνει να επανακτά τη χαμένη του αυτοπεποίθηση, είναι επιθετικός, σχεδόν απειλητικός.

Χορός: ο ρόλος του σε αυτή τη σκηνή είναι διττός: αφενός είναι το σιωπηλό ακροατήριο του αγώνα λόγων των τριών προσώπων, αφετέρου ενδιάμεσα με μια κουβέντα παρεμβαίνει, εντείνοντας την αγωνία τη δική του, των ηρώων και των θεατών.

ΤΡΑΓΙΚΟΤΗΤΑ

Ελένη- Μενέλαος: σε αυτήν τη φάση το μέλλον για τους δυο τους διαγράφεται ζοφερό. Τίποτα καλό δεν προμηνύεται. Ωστόσο η σθεναρή απόφασή τους να παραμείνουν ως το τέλος μαζί και να παλαίψουν με ό, τι μέσα διαθέτουν, προκαλεί τον έλεο και το φόβο των θεατών. Όλα δείχνουν να κρέμονται από μια κλωστή έτοιμη να σπάσει κι όμως την τραβούν οι δυο τους μαζί. Θα σπάσει άραγε; Ή το θάρρος τους θα τους σώσει;

ΔΙΑΝΟΙΑ (ιδεολογικά στοιχεία)

α) κυρίαρχη ιδέα σε όλη τη σκηνή αυτή είναι η πάλη ανάμεσα στο δίκαιο και το άδικο. Το αίτημα της Ελένης και του Μενέλαου, καθώς και η απόφαση της Θεονόης, στηρίζονται στην ιδέα του δικαίου, ενώ οι πράξεις του Θεοκλύμενου αντανakλούν τον άδικο κόσμο της βίας και της έλλειψης ήθους. Τα λόγια του Χορού στους στ. 1138-9 φανερώνουν μια μεγάλη αλήθεια: *ο άδικος ποτέ χαρά δε βλέπει, μονάχα με το δίκιο η σωτηρία.*

β) στίχος 949-50: τα βάσανα δεν τελειώνουν ποτέ για τους ανθρώπους

γ) στίχος 968-9: η τύχη των ανθρώπων είναι στα χέρια των θεών

δ) στίχος 996-99: ο θεός αποστρέφεται τη βία κι αγαπά τη δικαιοσύνη

ε) στίχος 1001-03: τα αγαθά πρέπει να αποκτώνται με έντιμο τρόπο κι όχι με κλοπές

στ) στίχος 1017-19: χρέος του κάθε ανθρώπου είναι να γνωρίζει τι είναι δίκαιο

ζ) στίχος 1030: η εντιμότητα και η σύνεση πρέπει να συνοδεύουν κάθε ανθρώπινο χαρακτήρα

η) στ. 1131: μερικές φορές καλύτερη είναι η σιωπή

θ) στ. 1041-42: τα παιδιά πρέπει να σέβονται το όνομα των προγόνων τους και να προσπαθούν να φανούν αντάξιοι των καλών γονέων τους

ι) στ. 1049-50: και οι γενναίοι κλαίνε

ια) στ. 1119-20: η αδικία τιμωρείται ακόμα και μετά το θάνατο

ιβ) στ. 1120-23: η αθανασία της ψυχής, θεωρία που απασχόλησε πολλούς αρχαίους και όχι μόνο φιλοσόφους, όπως τον Πλάτωνα. Πάνω σε αυτή τη θεωρία στηρίζεται η αντίληψη ότι μια άδικη πράξη βαραίνει την ανθρώπινη ψυχή και μετά το θάνατο, ώστε να βασανίζεται αιώνια.

ιγ)στ. 1138-9: ο άδικος δε θα γνωρίσει ποτέ τη χαρά

ΛΕΞΙΣ (εκφραστικά στοιχεία)

α) στιχομυθία: 749-758

β) ρητορικές ερωτήσεις: στίχοι 948-50, 960-61, 1007-11, 1015-16, 1037, 1092

γ) αντιθέσεις: στίχοι 946, 969-76, 1001-03, 1005, 1008, 1012-13, 1128-29

Ο ΘΕΑΤΗΣ: σε όλη τη σκηνή αγωνιά, αλλά και φιλοσοφεί, προβληματίζεται πάνω σε ηθικά ζητήματα και σίγουρα απολαμβάνει τη διαδικασία: οι Αθηναίοι αγαπούσαν ιδιαίτερα τους δικανικούς λόγους και το ρητορικό ύφος. Παρακολουθεί με κομμένη την ανάσα σε όλα τα επίπεδα: είτε γιατί συμπονά τα πάθη των ηρώων και αγωνιά γι' αυτούς είτε γιατί ο ρόλος της Θεονόης είναι καθοριστικός για την πλοκή του έργου είτε γιατί τη δεδομένη στιγμή, το 412 π.Χ., ο Αθηναίος βρίσκεται μέσα από τον αγώνα λόγων κάποιες πολιτικές προεκτάσεις που τον αφορούν: οι περιπέτειες της Ελένης και το ζητούμενο της αποκατάστασής της στην πατρίδα της θα μπορούσαν να παραλληλιστούν με τις περιπέτειες του Αλκιβιάδη εκείνη την περίοδο.